

УДК 725.82

О.М.ДУДКА

Харківська національна академія міського господарства

ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО В АРХІТЕКТУРІ ХАРКІВСЬКИХ ТЕАТРІВ

В статті виявлено особливості створення й розвитку театрів в Харкові, проаналізовано їх архітектурно-планувальні рішення та типологічні ознаки, а також фактори, що мали вплив на формування новаторської театральної архітектури.

В статье выявлены исторические особенности возникновения и развития театров в Харькове, проанализированы их архитектурно-планировочные решения и типологические признаки, а также факторы, повлиявшие на формирование новаторской театральной архитектуры.

In the article the historical peculiarities of the beginning and development of the theaters of Kharkov are elicited and their architectural and planning solutions typological characteristics as well as factors whidi influenced on formation of innovative theatrical architecture are analyzed.

Ключові слова: театральної будівлі, ранговий театр, загальнодоступний театр, творчі конкурси, формоутворення, концептуальні ідеї.

В умовах сучасного крупного міста театральної будівлі залишаються одними з найбільш крупномасштабних архітектурних об'єктів, навколо яких формуються основні ансамблі та комплекси міст. У зв'язку з цим проблема архітектурно-художнього образу театру залишається одним з основних завдань сучасної архітектури. Архітектурна композиція театральної будівель складалася на протязі кількох тисячоліть і, змінюючись залежно від соціально-економічних умов, характеру театрального дійства, а також концептуальних та художніх уявлень суспільства на кожному етапі розвитку. Тому актуальним є дослідження архітектури театральної будівель на кожному етапі їх розвитку.

До найбільш крупних досліджень за проблематикою театральної архітектури відносяться роботи Г.Б.Бархіна [1], С.О.Хан-Магомедова [12], А.Г.Мордвинова [11] та ін. Окремі питання даної проблематики висвітлені в роботах В.В.Кирилова, Т.Г.Маклакової, В.О.Кодіна [9, 13, 14]. З цих робіт стає наявним, що розвиток Харківської театральної архітектури мав значний вплив на формоутворення театральної будівель не тільки нашої країни, а й за кордоном. При цьому детального ретроспективного аналізу розвитку харківської театральної школи в галузі театрального будівництва наразі не проведено.

В даній статті за мету поставлено здійснення ретроспективного аналізу, генезису архітектури харківських театрів та їх вплив на формоутворення сучасних театрів.

Різні типи громадських споруд розвивалися в часі як кількісно, так і якісно. Одні з них мають історичні прототипи, інші виникли в останні десятиліття. Багато з них, зберігаючи своє призначення, безупинно перетворювались якісно, а іноді ставали зовсім несхожими на своїх попередників. Велика різниця між сучасним торговим центром і будинком середньовічного торгівця із крамницею на першому поверсі, житлом на другому й складом на третьому, але те й інше – торговельні споруди. У той же час сучасні театральні споруди зберегли багато спільного зі своїми античними й середньовічними прототипами, коли сцена, просценіум, ложі й ряди глядацьких місць майже не змінилися з античних часів.

Театри – найстаріші громадські споруди, що існують майже у всіх народів світу. Вперше з'явилися вони в Давній Греції та мали величезні розміри (діаметр театру в Сіракузах понад 150 м, місткість – близько 40 тис. глядачів; театр в Епідаврї, що мав унікальну акустику, був діаметром близько 118 м і місткістю до 150 тис. глядачів). Глядацькі місця розташовувались амфітеатром навколо оркестри. Ці античні театри, прості й величезні, за своїм формоутворенням є найбільш звичайними або натуральними. Разом зі зміною форми постанови змінювалось і місце дійства. Позаду оркестри знаходилась сцена (стіна, що була фоном для дійства), а між ними – так званий просценіум, прообраз нинішньої сцени. Крім відкритих театрів з постановами для великої кількості глядачів в Греції існували й закриті, так звані одеони з невеликою місткістю (до 3000 глядачів) [1]. В пізніших римських театрах відбулося об'єднання сцени й глядацької частини таким чином, що половина оркестри виступала попереду. Слід зауважити, що акустичні й оптичні характеристики античних театрів були довершеними, і удосконалена архітектурна форма дозволяла сприймати дійство з будь-якого місця [1].

За часів Середньовіччя театральне мистецтво майже зникає. Місцем показів стає церква, причому змістом постанов практично були релігійні сюжети. І тільки на початку XVI ст., з розвитком нових соціальних умов, виникає зацікавленість античним мистецтвом.

Прообразом сучасної театральної будівлі став новий тип театру – ранговий або ярусний театр (нижні яруси – для вищих слоїв суспільства, верхні – для нижчих), що виник на початку XVII ст. в Італії. Архітектурне формоутворення глядацького залу чітко відповідало ієрархічній структурі суспільства.

Найкрупніші театри дореволюційної Росії – Великий театр в Москві (арх. О.Михайлов, І.Бове, А.Кавос) та Олександринський в Санкт-Петербурзі (арх. К.Россі), відносились до нового рангового типу театру.

рів – з плоским партером та ярусами лож, з досить глибокою сценою й пишними кулісними декораціями.

Важливою сторінкою в розвитку типології та архітектури театральних будівель були Харківські театри. На вимогу харківської громади про забезпечення «столичних утіх» [2] в 1780 р. створено перший театр. Під театральну споруду арх. П.А.Ярославським було перебудовано дерев'яний павільйон урочистої зали у дворі Губернаторського палацу (вул. Університетська, 14). В ньому зробили сцену, розмістили ложі, хори, галерею й прикрасили розписом [3].

Першою в місті кам'яною театральною будівлею був театр у формах класицизму, збудований в 1841 р. на вул.Сумській під керівництвом арх. А.А.Тона (нині Державний академічний український драматичний театр ім. Т.Г.Шевченка). Чотирьохярусний зал на 800 глядацьких місць мав погану акустику, був невеликої висоти, але освітлювався стеариновими свічами й отоплювався [3]. Театр вважався одним з найкращих у провінції, при ньому було відкрито спеціальну школу для дітей, де навчали театральному і балетному мистецтву [4]. Пізніше театр було реконструйовано за проектом арх. Б.Г.Михаловського у формах ренесансу з пишною ліпниною та газовим освітленням [3]. В 1874 р. було відкрито оперний театр, збудований арх. Б.Г.Михаловським на вул.Скатеринославській (нині Полтавський шлях). Він був дерев'яним, але мав досить велику сцену та чотирьохярусний зал на 930 місць. В середині 80-х років XIX ст. цю пожежонебезпечну будівлю було розібрано, а оперні спектаклі почали ставити в приміщенні Комерційного клубу на вул.Римарській, 21. Згодом, за проектом Б.Г.Михаловського, тут було добудовано великий новий зал, пластичне оздоблення якого повторює один із залів палацу Тюільрі в Парижі. Всі ліпні роботи виконано за шаблонами та під керівництвом інженера Шиллера. Плафон було розписано алегоричними сюжетами [3]. У 1886 р. освітлення залу стало електричним, а в 1891 р. сцену обладнали оркестровою ямою. Саме цей театр був найпопулярнішим в місті. Разом з оперними постановами в ньому ставили драми й балети, гастролювали знамениті співаки та музиканти. З симфонічними концертами виступали П.І.Чайковський, С.В.Рахманінов.

У 1901 р. в Харкові на Харківській набережній розпочалося будівництво Малого театру за проектом Ю.С.Цауне. Приміщення цього театру призначалося для спектаклів, концертів, лекцій, гастролей і балів, які проводилися з благодійницькою метою. Через десять років будівлю Малого театру було частково реконструйовано, зі збільшенням зали до 1000 місць і добудовою додаткових приміщень [3].

Початок XX ст. відзначився розвитком у м.Харкові столичних те-

атральних антреприз. До Харкова приїжджали на гастролі Художній і Малий театри, трупа В.Мейерхольда, драмтеатр В.Комісаржевської, який у 1902-1903 рр. двічі побував у місті. Невеликий театр мініатюр та оперети за проектом арх. Ю.С.Цауне було побудовано у 1915 р., де йшли драматичні вистави й відбувались різноманітні концерти. Поблизу нього розміщувався ще один невеликий театр мініатюр С.Сарматова, де давали вистави легкого жанру, ставили мініатюри з виконанням сумнівних куплетів [3].

Становлення харківського драматичного театру пов'язано з видатним режисером і антрепренером М.М.Синельниковим, що приступив до керівництва театром у серпні 1910 р. й незабаром вийшов на почесне місце не тільки в Україні, а й у всій театральній Росії [5]. У 1912 р. М.М.Синельников відкрив Загальнодоступний театр у робітничому районі Харкова в приміщенні колишнього цирку Г.А.Грікке, але у нього були більш серйозні конкуренти: опера, міський драматичний театр і Театр мініатюр. Тому Загальнодоступний театр не протримався й року [5-7].

Театральна діяльність цього періоду була цікавою та різноманітною. Активно створювались театральні гуртки й студії, як професійні, так і новаторські й експериментальні. Саме в 1910-х роках новітні хвилі театрального мистецтва бурхливо розповсюджувались у великих містах Росії. Після появи в Москві та Петербурзі нового жанру театру-кабаре, надзвичайно швидко починають відкриватись кабаре і в Харкові. Вони мали незвичні назви, не потребували спеціальних театральних пристроїв, мали невеликі глядацькі зали й не потребували вишуканих декорацій та костюмів.

Народний будинок, що був відкритий у Харкові, став першим в Україні і третім в Російській імперії закладом для дозвілля простого народу. У ньому давав концерти Ф.І.Шаляпін, його також відвідував К.С.Станіславський. Пізніше працював драматичний гурток під керівництвом Г.М.Хоткевича, але в 1938 р. будинок постраждав від сильної пожежі, і на його місці було побудовано оперний театр (тепер – Будинок культури ХЕМЗу) [4].

Таким чином, на початку ХХ ст. з'явилися нові стилі, форми, течії в театральному мистецтві, що відобразилося на формуванні театральних будівель і споруд. У Харкові, як і в усій країні, з'являються нові розважальні жанри, сценічні втілення та аматорські постанови, які потребували більш сміливого, новаторського підходу до театральної діяльності взагалі й до будівництва театральної споруди з новою специфікою. Це був час пошуків й експериментів. Саме до них слід віднести Театри робітничої молоді (ТРАМи) – молодіжні самодія-

льні або напівпрофесійні театри, що вперше були створені в 1925 р. одночасно у Ленінграді та Харкові. Пізніше, в 1927 р., було створено Центральний Театр робочої молоді в Москві. Як правило, на сцені таких театрів ставили агітаційно-політичні вистави, але слід зауважити, що на їх базі, а саме у Москві, Харкові, Ленінграді й Одесі, згодом було створено професійні театри [8].

У 20-30-х роках ХХ ст. вітчизняна театральна архітектура одержала великий розвиток у зв'язку зі зміною соціально-економічної й політичної ситуації в країні. Саме цей період визначився в архітектурі бурхливим розвитком творчих архітектурних ідей. Найпоширенішим засобом пошуку нових форм в архітектурі були творчі конкурси [9]. Одним з найвизначніших став міжнародний конкурс на проект Театру масового музичного дійства на 4000 глядачів у м.Харкові. В умовах конкурсу, об'явленого в 1930 р. було задекларовано: „Рішення повинно бути дійсно нове і оригінальне, яке в повній мірі відображає ідеологічне значення театру в розвитку радянської культури, враховуючи разом з тим наявність тенденції сучасних радянських та іноземних театрів по відношенню до форми і характеру існуючих нині глядацького залу і сцени” [10]. На конкурс було представлено 143 проекти, у тому числі В.Гропіуса, О.М.Бекетова та ін. І хоча будівля театру не була реалізована, науково-методичну роль цього конкурсу неможливо переоцінити. Адже вся театральна архітектура ХХ століття пройшла під великим впливом творчих ідей, запропонованих учасниками конкурсу [9]. Архітектори 20-30-х років ХХ ст. активно займалися концептуальними ідеями. Саме це дуже відрізняло радянську архітектуру від західноєвропейської архітектури, де панував функціоналізм. Архітектори пропонували новий альтернативний спосіб розвитку архітектури, намагаючись створити нову реальність [11-13].

Протягом всього розвитку архітектури та містобудування одними з найбільш актуальних завдань було досягнення художньої виразності будь-якої споруди. Процес пошуку нових форм архітектурно-конструктивної пластики та просторової організації середовища були найбільш поширеними й певними засобами розвитку архітектури та містобудування. Одним із найпотужніших каталізаторів цього процесу протягом багатьох століть використовуються творчі конкурси на розробку архітектурних споруд.

Слід зазначити, що практика проведення творчих конкурсів як передумова забезпечення високого рівня проектування та розробки новітніх архітектурних форм сприяла виникненню нових форм і підходів до створення будь-яких громадських споруд, тим більше – новітньої театральної архітектури. Історична роль конкурсу на проект Теат-

ру масового музикального дійства в м.Харкові в значній мірі була зумовлена всією історією розвитку театрального мистецтва в Харкові.

- 1.Бархин Г.Б. Архитектура театра. – М.: Академия архитектуры СССР, 1947. – 248 с.
- 2.Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): В 2-х т. – Харьков: Основа, 1993. – 572 с.
- 3.Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы. – Харьков: Фолио, 1998. – 333 с.
- 4.Харків-350. Історія, сучасність, стратегія розвитку: Іст.-екон. огляд / В.Н.Майорченко, В.М.Бабаєв, Л.М.Шутенко та ін.; За заг. ред. В.Н.Майорченка. –Харків: Золоті сторінки, 2004. – 320 с.
- 5.Історія міста Харкова ХХ століття / О.Н.Ярмиш, С.І.Посохов, А.І.Епштейн та ін. – Харків: Фоліо; Золоті сторінки 2004. – 686 с.
- 6.Слобідська Україна: Короткий історико-краєзнавчий довідник. – Харків, 1994. – 383 с.
- 7.Альтшуллер А.Я. В.Ф.Комиссаржевская и её драматический театр в «Пассаже» // Русская художественная культура конца XIX - начала XX веков (1895-1907). Кн.1: Зрелищные искусства. Музыка. – М., 1968. – С.103.
- 8.Украинский Советский Энциклопедический Словарь: В 3-х т. Т.3 / Редкол.: А.В.Кудрицкий и др. – К.: Глав. ред. УСЭ, 1989. – 772 с.
- 9.Кодин В.А. Роль архитектурных конкурсов в развитии архитектурной теории и практики // Зб. наук. праць. Вип.7. – Одеса, 2007. – С.234-239.
- 10.Программа конкурса на разработку проекта театра массового действия в городе Харькове // Советская архитектура. – 1931. – №1-3. – 24 с.
- 11.Мордвинов А.Г. Проблема театрального здания // Советская архитектура. – 1931. – №5-6. – С.13-24.
- 12.Хан-Магомедов С. Архитектура советского авангарда в 20 годах. – М.: Стройиздат, 1996. – 157 с.
- 13.Маклакова Т.Г. Архитектура двадцатого века. – М.: Изд-во Ас-ции стр. вузов, 2000. – 200 с.
- 14.Кирилов В.В. Путь поиска и эксперимента. Из истории советской архитектуры 20-х – начала 30-х годов. – М.: МГУ, 1974. – 222 с.

Отримано 02.09.2009

УДК 72.01

Е.В.ШАРЛАЙ, канд. архит.

Харьковский государственный технический университет строительства и архитектуры

ДЖЕНТРИФИКАЦИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ОБЪЕКТОВ

Рассмотрены циклические процессы миграции городского населения, варианты использования территорий бывших промышленных предприятий, предложен ряд критериев оценки потенциальных возможностей этих зон, анализ которых способствует выбору оптимального варианта функционального наполнения участков.

Розглянуто циклічні процеси міграції міського населення, варіанти використання територій виведених з експлуатації промислових підприємств, запропоновано критерії оцінки потенціальних можливостей цих зон, аналіз яких сприяє вибору оптимального варіанта функціонального наповнення ділянок.